

Posudek na disertační práci Michala Charypara Karel Sabina – epigon a tvůrce

Autor disertační práce v předmluvě předem charakterizuje svůj kladný vztah k dílu Karla Sabiny a dává tak nepřímo najevo, že by chtěl přispět k zařazení tohoto autora do kánonu české literatury. Sabinova rozporná osobnost lákala už od konce 19. století spisovatele i literární historiky, takže dnes již existuje poměrně bohatá literatura o něm i o jeho díle. Přesto však – jak ukázala například práce Vladimíra Macury – vyzývá i dnes odborníky i literáty k snahám osvětlit tento specifický zjev. Autor disertační práce se snaží uchopit spisovatelovu osobnost z hlediska zdrojů jeho inspirace a osobitosti jejich uměleckého ztvárnění.

Charypar v úvodu uvádí, že zvolil přístup intertextuální, přičemž se opírá především o teoretické koncepty Harolda Blooma a Mojžíry Otruby. Pokud jde o amerického autora, tu předpokládám, že jeho koncepce „strachu z vlivu“ byla patrně inspirativní (byť problematicky, jak doznává v závěru své práce) především pro pojetí vztahu Sabina – Mácha, kdežto názory českého teoretika a literárního historika Otruby by se byly mohly projevit především v koncepci „kulturní předurčenosti“ českého romantismu. Pokud jde o chápání intertextuality samé, zde se setkáváme s názorem, jenž operuje s pojmem interstruktura, vysvětleným autorem jako „interpretací vytvořený soubor vztahů mezi texty“. Chápeme-li v duchu strukturalistické teorie strukturu jako systém vztahů, lze si klást otázku, zda prostě nejde o vztahy mezi texty utvářející pro interpreta jistý strukturní model.

Autor disertační práce si své téma rozdělil o celkem sedmnácti kapitol a její výsledek představuje, jak sám poznamenává v závěru práce, „mozaiku sestavenou z drobnohledných sond do zkoumané problematiky“. Pokusme se nyní sledovat postup, jakým byla tato „mozaika“ sestavena. První kapitola přináší stručný Sabinův životopis a přehled jeho literárního, to znamená především beletristického díla. Tu by bylo možné položit si otázku, zda vypuštěním publicistické činnosti nebyla interpretace Sabinova díla a osobnosti přece jen ochuzena, už například vzhledem k významu jeho literárně kritických názorů, které by zasloužily samostatnou úvahu).

Druhá kapitola (Inspirace a vlivologie) má za svůj ústřední bod konstatování intertextuálních souvislostí protagonistky Sabinovy povídky Adéla a Máchovy Marinky. Tu před autorem také vyvstala ona otázka naznačená titulem práce, totiž otázka epigonství a originality díla, která vzniká jako korolarium intertextového přístupu. Její význam pro hodnocení díla považuje Charypar za „zásadně rozporný“, neboť on sám zdůrazňuje odlišné chápání pojmu epigonství, které podle jeho názoru v době Sabinově ještě nemělo onen

pejorativní odstín jako dnes, a znamenalo spíše „následovnictví“. Tak trochu to působí dojmem, jakoby si autor chtěl vytvořit půdu pro příznivější posuzování Sabinovy literární tvorby, než jakého se mu dostalo u řady předchozích vykladačů (to naznačuje již příměr Mozart – Salieri a Mácha – Sabina, kde slabší členové z obou dvojic jsou nicméně respektováni jako tvůrci).

Pokud jde o intertextualitu, zdá se, že Charypar nepřijímá radikální stanoviska J. Kristevy a snaží se vytvořit dvojí pojetí intertextuality: na jedné straně intertextualitu „imanentní“, jíž rozumí vlastně koexistenci s realitou (spíše bychom hovořili o koexistenci s mimoliterárními kulturními strukturami, jak to měl na mysli Otruba) a intertextualitu „příznakovou“, kterou představují literární aluze (jejich pomocí patrně považuje za možné vytvořit to, co nazývá „interstrukturou“). Charypar zde konstatuje shody, ale i rozdíly například v pojetí protagonistky nebo vypravěče Sabinovy povídky (kladně kvituje například Sabinovu transpozici postavy Adély na úroveň sociálně deklasovaných žen, prostitutek). To mu poskytuje důvod, aby Sabinův příběh hodnotil jako všednější i „reálnější“, a tedy „zdařilý jiným způsobem“ než povídka Máchova. Poněkud sofistikovane se pak snaží dokázat, že Sabinova „fascinace“ Máchovou prózou a její dívčí postavou je „průkopnická“. Tu se projevuje jeden z příznačných rysů Charyparova přístupu k literárním dílům, totiž převažující hledisko tematické, jež mnohdy zastírá rysy tvárných postupů, které jsou pro zjišťování původnosti mnohdy důležitější než tematika.

Druhá kapitola nazvaná Hovory s KHM se zabývá především otázkou extratextových vztahů Sabinových rozhovorů s Máchou prezentovaných v Úvodu povahopisném a v jeho Upomínce na KHM. Charypar se tu odvolává na názory badatelů, kteří se zabývali autenticitou Sabinových textů a zabývá se také souvislostí obou spisovatelových textů s dialogicky koncipovanou povídkou Jeden večer, která podle mínění autora disertační práce předznamenává pozdější rozhovory Máchy se Sabinou. Zabývá se však více otázkou, do jaké míry lze přisoudit účastníkům dialogu v povídce Jeden večer předlohu reálných osobností, než otázkou, do jaké míry tu Sabina v podstatě napodobuje máchovské dialogizované texty, jako je Rozbroj světů, a tedy v čem na máchovský text navazuje, respektive v čem ho překonává. Proto také závěrečné zjištění vyplývající ze sice nápaditého, leč poněkud vnějškového srovnání Sabinových rozhovorů s Máchou s Eckermannovými dialogy s Goethem a s Čapkovými hovory s TGM ústí v obecnou myšlenku, že oslabení autenticity v případě Sabinově může být i výhodou, protože rozšiřuje „rejstřík možných výkladů Sabinových máchian“. Stranou však zůstal převratný význam Sabinova Úvodu pro českou literární kritiku (srov. můj Nástin dějin literární kritiky 2000).

Třetí kapitola zapouští sondu do Sabinova díla opět jiným směrem. Zabývá se otázkou Sabinova autorství vlastenecké adorace Prahy v Herlošově almanachu Mefistofeles a odtud přeskakuje na základě motivu národního Fénixe vzlétajícího z popela k Sabinově povídce Hesperidky (Ervín) a k motivu „večerní hvězdy“, kde se rovněž vyskytuje. Stručná charakteristika povídky a její atmosféry je dovádí autora k závěru, v němž ji ve stopách R.Grebeníčkové označil za „modelový text českého předbřeznového romantismu“. Pozornost se pak přenáší na jinou Sabinovu povídku, Obrazy a květy snů, v níž se objevuje, opět s narážkou na Herlošova Mefistofela, faustovský motiv, který je sledován v souvislosti s máchovskými motivy smrti a posmrtné existence (u Sabiny pojaté oproti Máchovi skepticky). Povídka představuje pro Charypara kromě poznatku o Sabinově bezpříkladné znalosti dalších Máchových textů i „nejčasnější myslitelný ohlas vznikajícího Máje“.

Následující kapitola se zaměřuje na otázky Sabinova autorství ve vztahu k Máchovi a k Emanuelu Arnoldovi. Jde jednak o problém Sabinových zásahů, respektive podvrhů v Máchově korespondenci naznačených Králíkem, jednak o otázku Sabinova autorství knihy Děje husitů s zvláštním zřetelem na Jana Žižku vydanou E.Arnoldem. V prvním případě Charypar navazuje na Stichova zjištění Sabinových redakčních zásahů do textů Němcové a Havlíčka, v druhém pak poukazuje na Sabinovo autorství protijezuitského letáku a na pasáže v Sabinově románu Ferdinand Dobrotivý..., které zvyšují pravděpodobnost spisovatelova autorství knihy vydané Arnoldem. Autorovo zkoumání se tu blíží spíše heuristice než vztahům intertextuálním.

Šestá kapitola je věnována Sabinově činnosti básnické. Autor disertační práce se v ní pokouší definovat tvůrčí poměr básníka Sabiny k básníku Máchovi. Zabývá převážně motivickými souvislostmi (ačkoliv se tu nabízelo srovnání versologické na základě studií Červenkových, které by o tvůrčím poměru možná mohlo vypovědět více). Autor si klade otázku, zda lze potvrdit názor o intelektualismu Sabinově, ale odpověď je překvapivě ponechána na čtenáři. Ani závěr kapitoly, v níž je citována pasáž ze Sabinova Předzpěvu k Černé růži, však v tomto rozhodování příliš nepomůže.

Kapitola nazvaná Zrada, pomsta a kroniky se zabývá především Obrazy ze 14. a 15. věku. Charypar k nim přistupuje z hlediska jejich historické věrnosti a fiktivnosti (k historické problematice se vrací znova v 10. kapitole) a považuje je za prózy „semihistorické“ (nejsem přesvědčen o tom, že podobné rozmnožování literárněvědné terminologie přispívá k jejímu zpřesnění). Zabývá se jimi z hlediska jejich vztahu k Máchovým historickým prózám, zejména Křivokladu a k plánu Kata (zase se tu klade otázka spíše heuristická, totiž otázka autorství plánu k tomuto románu, z něhož byl podezírán i Sabina). Závěry z této části

Charyparovy práce tu spíše jen potvrzují to, co bylo známo již dříve: „Námi vytyčená linie od Hrobníka po Čecha /povídka ze slovanského dávnověku, A. H./ skutečně představuje umělecky nejslabší část Sabinovy tvorby, přesto však v žádném případě ne nezajímavou.“

Část nazvaná Charakteropis a charakterologie se zabývá Sabinovou charakteristikou postav v jeho prozaických dílech. Charypar tu vytypoval šestici adjektiv příznačných pro spisovatelova určení povah postav; rozčlenil ji do dvou opozičních skupin: sangvinický, ideální, subjektivní a flegmatický, reálný, objektivní. Podle jeho názoru se kolem těchto adjektiv koncentruje podstatná část spisovatelova fikčního světa. Setkáváme se tu tedy s prvky analytického přístupu k dílu samotnému. Autor ovšem od této problematiky opět přechází k otázkám spisovatelovy autostylizace (například se kterými postavami by bylo možno Sabinu ztotožnit). Nezajímá ho tolik způsob výstavby postav, jako „algoritmus jejich charakterizace“, to znamená ideově významové aspekty protikladů postav „reálných“ a „ideálních“, sangviniků a flegmatiků atd. Odtud pak výklad přechází k otázce Sabinova chápání realismu, respektive materialismu a idealismu (jejich opozici disertant považuje za umělou). Tu se nabízí širší souvislost této problematiky s estetickými názory příznačnými pro celé 19. století u nás (až po nástup masarykovského realismu) vyjádřenými v sousloví „ideální realismus“, aktualizovaném ještě v 80. letech.

Kapitola Láska, ženidlo a manželství je zpočátku věnována Sabinovým libretům; zase se tu objevuje spíše heuristický problém dvojího autorství Prodané nevěsty a filiace tohoto libreta z povídky Věčný ženich. Výklad je dále věnován postavám kuplířů, ale do centra pozornosti se dostává i tematika lásky a manželských vztahů, jak se promítá v Sabinově nejznámější komedii Inzerát. Interpretace hry se soustřeďuje na motivickou charakteristiku. Závěr kapitoly je věnován ženským postavám v Sabinových románech, jde tu však spíše o popis než o analýzu.

V 10. kapitole Historie, příběh, fikce disertant v úvodu uvažuje o názorech P. Ricoeura v jeho spisu Čas a vyprávění (podle mého názoru se mýlí, když tvrdí, že se francouzský filosof „nevyjadřuje k problematice historické beletrie“, neboť o ní Ricoeur hovoří jak ve druhém, tak ve třetím dílu svého spisu Čas a vyprávění) a klade si otázky vztahu historie a fikce, jimž již byla věnována u nás i jinde řada pojednání. Středem pozornosti je tu Sabinova historická próza Hyacint; tu Charypar vyhláší za spisovatelovo vrcholné dílo, které předčí dokonce Oživené hroby. Nechci se tu pouštět do polemiky, neboť hodnocení je vždy záležitostí složitou, ale nemohu se ubránit dojmu, že hodnocení tu nevzalo v úvahu ani vztahy k panujícímu modelu walterscottovského románu, ani rysy, které v Sabinově tvorbě přetrvávaly od 40. let a jež ho spojovaly s romantickou novelistikou (možná bylo ovlivněno i

autorovým postupem, jenž se však nevymykal dobovému úzu, totiž vloženými kronikářskými pasážemi, jejichž původ lze těžko zjistit). Kromě menší prózy Osudná kniha je kapitola věnována též rudolfinskému románu Ruessworm, jež disertant poněkud proklamativně prohlašuje za dílo, v jehož stylu se „Sabina plně vyrovnal všem mistrům prózy v 60. letech“. Zase se tu zaměřuje na intertextuální vztahy, které však působí spíše náhodně (srovnání s Dumasovým Porthosem). Více pozornosti mohlo být místo výkladu syžetů věnováno Sabinově koncepci dějin a jejich beletrizace ve vazbě na dobový úzus.

Kapitola Revoluce a moc se spíše zabývá problematikou mocenské represe spisovatelovy činnosti než její projekcí v jeho díle. Do středu pozornosti se přirozeně dostává román Oživené hroby a velké románové mozaiky ze závěru tvorby. I tady se disertant zajímá spíše o reálné předlohy jednotlivých postav než o jejich funkce v dílech. Až závěr kapitoly přináší zjištění, které více vypovídá o povaze autorovy tvorby a o jeho názorech: Charypar dochází k zjištění, že řada postav revolucionářů končí v posledním Sabinově díle karikaturou (Falk z románu 1848 – Předbřeznoví bouřliváci v Rakousku), která znamená spisovatelův definitivní rozchod se sociálními iluzemi. Bohužel však chybí i tady širší zobecnění Sabinova pojetí dějin a jejich hybných sil, jak se promítalo v jeho románech (úloha náhody, spiknutí atd.), nehledě na souvislost například s Arbesovými typy poražených revolucionářů.

Dvanáctá kapitola zpracovává jednak Sabinův spis Duchovný komunismus a podává srovnání s Hegelovým pojetím světového ducha a s filosofií Fichtovou; zabývá se také otázkou intertextové souvislosti této Sabinovy práce s žánrem utopie. V souvislosti s Duchovným komunismem se disertant zaměřuje i na Sabinův román Synové světla a v něm na postavu mystického myslitele Prokopa Vltavského (podobné postavy se ovšem vyskytly u Sabiny i jinde, srov. například Blouznění). Také tu můžeme nalézt prvky snahy zkoumat otázku totožnosti spisovatelových názorů s myšlenkovým světem postavy mystického blouznivce. Škoda, že tu nebyla využita možnost zabývat se širě otázkami mysticismu, zejména v německé romantice, a jejich projekcí v Sabinově díle, podobně jako to bylo u Máchy). – To platí o následující kapitole, v níž Charypar zkoumá „dvojtéma“ senzitivity a šílenství; opět se tu vrací – tentokrát v souvislosti s romantickou ironií – postava Prokopa Vltavského z románu Na poušti, tu je také zmíněn román Blouznění, v němž disertant spatřuje projev polemiky s romantickým senzitivismem. Autor disertační práce se také vrací k „podmiňujícím kulturním podmínkám“ textu, když se zamýšlí nad možnostmi psaní ve vězení (a nad eventuálním metaforickým využitím motivu šílenství k formulaci přeměny světového názoru). Zmíněna je též próza o varhaníku Janu Zachovi upozorňující na romantický koncept umělce a geniality (tu překvapí poněkud anachronické srovnání této

prózy s dílem Jaroslava Havlíčka). V souvislosti s tématem šílenství se nabízely i další možnosti k hledání intertextových souvislostí v evropské romantice a u nás (srov. např. Zeyer). Pokud jde o tezi o Sabinově kritickém vztahu k romantismu (bylo by možné povšimnout si Sabinových výroků o Máchovi a možnosti jeho vystřízlivění z byronismu jakožto kvintesence romantismu již v kritických člancích ze 40. let, kdy se Sabina sbližoval s radikálním demokratickým demokraciismem).

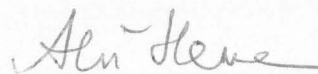
Čtrnáctá kapitola je zaměřena na román Morana z roku 1874. V ní se nejzřetelněji projevuje převažující disertantovo tématologické hledisko ve vztahu k literárnímu dílu; vysvětluje to z povšechné sociální charakteristiky postav rodiny Mercedů, Říčanských a Hlinských, v níž je spatřován tematický půdorys románu. Autor disertační práce také konstatuje rozchod s Máchovou poetikou ve vztahu k motivu hrobu a hrobky. Nejvíce se věnuje otázce ideového vývoje spisovatele, jeho skepsi, která promlouvá z názorů myslitele Karmela., v níž disertant nalézá stopy myšlenek Voltairových. I v této kapitole se setkáme se shledáváním autobiografických kulturně podmiňujících určení. Poslední část kapitoly je věnována opět heuristice autorství anonymních statí z časopisu Svoboda (1869).

Předposlední, 16. kapitola shrnuje názory na Sabinu, jak se projevovaly v odborných statích a člancích počínaje známou obranou Arbesovou, přes Fučíka až po Ravika a také beletristickým zpracováním Sabinova života v románech i na divadle. V závěrečné kapitole se disertant pokusil shrnout charakteristické rysy tvůrčí osobnosti spisovatele – spatřuje je ve sklonu k autostylizacím, k „herectví“, k střídání životních rolí, snaží se také určit jeho vztahy k Máchovi, vymezit poměr mezi jeho epigonstvím a tvůrčí originalitou atd.(objevuje se tu dokonce srovnání s Dostojevským).

Celkový dojem z práce je poněkud rozporný. Nesporně je do ní vložen velký kapitál znalostí z různých oblastí literárního života Sabinovy doby, ale celková koncepce se rozbíhá do mnoha detailů, postrádá zřetelnější celkový záměr. Podle mého názoru je to způsobeno nejasným vymezením otázek, které si disertant nad Sabinovým dílem kladl; na jedné straně chtěl patrně přispět k obhajobě autora jako samostatné tvůrčí osobnosti vůči výtkám epigonství (tu by ovšem bylo možná produktivnější zkoumat Sabinovy literární a společenské názory než jeho uměleckou tvorbu); na druhé straně by asi bylo třeba využít širší repertoár analytických postupů, které by mu umožnily zdůvodnit estetické a umělecké hodnocení zkoumaných děl. Práce kolísá mezi extratextovými a intratextovými aspekty a její závěry zůstávají omezeny na úzký rámeček detailních vztahů. Je ovšem třeba uznat, že Charyparova práce je přes všechnu roztěkanost vypracována velmi pečlivě, opatřena bohatým poznámkovým aparátem i soupisem pramenů a literatury, svědčícími o solidním zázemí

historických poznatků, s jakým disertant k své práci přistupoval Otázkou zůstává, zda autorovo východisko usilující na základě dvojího pojetí intertextuality (imanentní a příznakové) vybudovat „interstruktury“, které by umožnily proniknout k spisovatelově originalitě a odlišit ji od epigonství, bylo právě v případě Sabinově nejproduktivnější. Bylo by také pro budoucnost prospěšné dále rozšířit nadhled nad literární problematikou, týkající se zejména evropských souvislostí.

V Praze 22. 4. 2007

Prof.Dr. Aleš Haman DrSc